

مقدمه بر جغرافیای شهری

۱- جغرافیای شهری چیست ؟

دکتر استامپ^۱ رئیس بیستمین کنگره بین‌المللی جغرافیائی و استاد سابق دانشگاه لندن جغرافیای شهری را بدینسان تعریف میکند :

«مطالعه موقع و تکامل شهرها و بررسی مورفولوژی و طبقه‌بندی آنها از جهات مختلف جغرافیائی است» .

هارولد مهیر^۲ معتقد است که جغرافیای شهری از نقش شهرها و رابطه بین عوامل طبیعی و ایجاد شهر و همچنین از مورفولوژی و پراکندگی جغرافیائی آنها با توجه به تأسیسات انسانی و نوع معیشت شهری بحث و گفتگو میکند .

گریفیت تیلور^۳ جغرافیدان معروف قرن ما در مطالعات جغرافیای شهری

1— Longmans dictionary of geography. Sir dudley Stamp, 1967

2— Reading in urban geography. Harold M. Mayer 1955

3— griffith Taylor

گریفیت تیلور یکی از معروفترین جغرافیدانان معاصر بشمار میرود او در اول دسامبر ۱۸۸۰ در لندن بدنیا آمد بعد از چندی همراه خانواده اش به استرالیا عزیمت نمود و در سال ۱۹۰۴ از دانشگاه سیدنی درجه لیسانس گرفت بین سالهای ۱۹۱۰-۱۹۰۵ بمطالعات زمین‌شناسی پرداخت و از سال ۱۹۱۰ تا ۱۹۱۳ جزو زمین‌شناسان گروه تحقیقاتی کاپیتان اسکات در قاره قطب جنوب بود از سال ۱۹۲۰ ببعد برجسته‌ترین استاد جغرافیا در دانشگاه سیدنی بوده و در مدت هشت سال مطالعات جالبی در آب و هوا و مناطق خشک استرالیا انجام داده است. پس از عزیمت بامریکا در سال ۱۹۲۸ به مدیسونیت بخش جغرافیای دانشگاه شیکاگو انتخاب گشت سپس بدعوت دولت کانادا برای اولین بار رشته جغرافیا را در دانشگاههای این کشور تأسیس نمود و مدت شانزده سال بتدریس جغرافیا در کانادا اشتغال داشت. گریفیت تیلور در مدت ۲۳ سال اقامت خود در امریکای شمالی تحقیقات ارزشمندی در شهرهای این منطقه انجام داد. پس از بازگشت به سیدنی در سال ۱۹۵۸ اتوبیوگرافی خود را بنام مرد مسافر، تیلور انتشار داد و بسال ۱۹۶۳ وفات یافت .

بررسی اصول و عوامل جغرافیائی زیر را در ابتدای تحقیقات خویش قرار میدهد .

- ۱- عوامل استقرار انسان در این ناحیه چه بوده است ؟
- ۲- علل انتخاب این ناحیه بن سایر نواحی جغرافیائی چیست ؟
- ۳- انواع مساکن انتخاب شده بوسیله انسان در ناحیه مورد بحث .
- ۴- نقش آب و هوا در پیدایش و رشد شهرها .
- ۵- بررسی تأثیرات عوامل طبیعی و انسانی و تعیین سهم هر يك از این عوامل در تکوین و ایجاد شهرها .

با توجه بچند تعریف فوق باین نتیجه میرسیم که در مسائل جغرافیای شهری نیاز فراوان به رشته‌های تاریخ، معماری، جامعه‌شناسی شهری، آب و هوا، روانشناسی اجتماعی، حکومت، سیاست و اقتصاد منطقه‌ای داریم .

يك موضوع مهم در مطالعات جغرافیای شهری توجه خاص به علت وجودی هر جامعه مدنی است نمودار زیر در مناطق و عرضهای مختلف جغرافیائی این موضوع را بخوبی روشن میسازد .

علمت وجودی	جمعیت	شهر	قاره	عرض جغرافیائی
علمی	۲۵ نفر	کپ اوان ^۱	قطب جنوب	۷۷
ماهگیری	۱۱۵/۰۰۰ نفر	برگن ^۲	اروپا	۶۰
پوست	۵۰۰ نفر	مک‌مورای ^۳	امریکای شمالی	۵۷
سیاسی	۵/۰۰۰/۰۰۰ نفر	پکن	آسیا	۴۰
خرما و امور نظامی	۴۰۰۰ نفر	بسکرا ^۴	آفریقا	۳۶
دام	۵۰ نفر	اران‌دانجی ^۵	استرالیا	۲۲
موز	۳۰۰۰۰ نفر	سانتامارتا ^۶	امریکای جنوبی	۱۱

۴- تعریف شهر

عده‌ای از جامعه‌شناسان تراکم جمعیت را در واحد سطح معیار قانونی در تعیین

- 1- Cape Evans 2- Bergen 3- McMurray
 4- Biskra 5- Urandanji 6- Santa Marta

شهرها میدانند چنانکه ویل ککس^۱ تراکم کمتر از ۱۰۰ نفر درمیل مربع را یک جامعه روستائی و بین ۱۰۰ تا ۱۰۰۰ نفر را قصبه و ناحیه ای که بیش از ۱۰۰۰ نفر درمیل مربع داشته باشد یک جامعه شهری میخواند.

مارک جفرسن جغرافیدان امریکائی، در علم جغرافیای شهری مقام ارجمندی دارد و شاید اولین کسی است که شهرهائی صنعتی و جدید را مطالعه نموده و نتیجه تحقیقاتش را در نشریه مؤسسه جغرافیائی امریکا منتشر ساخته است. این دانشمند ضمن مطالعات خود باین مسئله جالب اطلاع حاصل کرد که در شهرهای بزرگ مثل شیکاگو، برلن، فیلادلفیا و سن لوئیس هسته مرکزی شهر تقریباً خالی از واحدهای مسکونی است و در مطالعات جغرافیای شهری در مورد تعریف شهر چنین اظهار نظر میکند «هر ناحیه انسانی با بیش از ۱۰۰۰۰ نفر درمیل مربع یک شهر نامیده میشود».

محقق دیگری بنام ویشل^۱ نمودار زیر را در این باره ارائه میدهد.

اقتصاد	تراکم نفر درمیل مربع	اقتصاد	تراکم نفر درمیل مربع
ماهگیری-شکار	۰-۸	نفوذ صنعت	۲۵۶-۳۸۱
دامپروری- جنگلداری	۸-۲۶	پیدایش حومه‌های صنعتی	۳۸۱-۵۲۱
شروع کار کشاورزی	۶۴-۱۹۴	شهرهای صنعتی	۵۱۲-۲۵۶۰
کشاورزی	۶۴-۱۹۴	مراکز شهرهای کوچک	۲۵۶۰-۵۱۲۰
شروع صنعت	۱۹۲-۲۵۶	مراکز شهرهای متوسط	۵۱۲۰-۱۲۸۰۰

تعیین هر محل بعنوان شهر بمقیاس جمعیت در نقاط مختلف دنیا فرق میکند در کانادا و نیوزلند هر جامعه شهری حداقل دارای ۱۰۰۰ نفر، در ایالات متحده، مکزیکو، ونزوئلا ۲۵۰۰ نفر و در کلمبیا، پاناما، ایرلند ۱۵۰۰ نفر، در آرژانتین ۲۰۰۰ نفر و در ایسلند ۳۰۰ نفر است در مطالعات جغرافیای شهری این نوع تقسیم بندی بدلائل زیر قابل قبول نیست:

۱- يك جامعه انسانی با ۷۰۰۰ نفر جمعیت در ممالک پر جمعیت نظیر چین و هند فاقد مشخصات شهری است .

۲- يك جامعه محدود انسانی با ۵۰۰ نفر در حومه شهرهای صنعتی انگلستان از تمام امتیازات شهری برخوردار است .

باتوجه بمطالب بالا اغلب جغرافیدانان مقایسه و گروه بندی شهرها و دهات را بیشتر در زمینه های اداری، حکومتی، سیاسی، فرهنگی، صنعتی، کارخانه ای و تجارتي مورد نظر قرار داده اند چنانکه امرس جونز استاد دانشگاه بلفاست در کتاب جغرافیای انسانی خود^۱ شهر را چنین تعریف میکند . «شهر جایی است که ساکنان آن مواد اولیه غذایی تولید نکنند» .

محقق دیگری بنام تامسون^۲ از شهر نشینی بدینسان یاد میکند .

«تغییر مکان جماعات انسانی از جوامع روستائی و جذب آنها در کانونهای جمعیتی که اقتصادشان مبتنی بر فعالیتهای اداری، صنعتی، تجاری و کارخانه ای است» .

۳- تکامل جوامع شهری

گرفیفت تیلور مراحل تکوین و جمعیت یابی شهرها را بشرح زیر بیان میکند .

۱- دوره کودکی شهرها : پیدایش مغازه ها و مساکن بعزل گوناگون و فقدان کارخانجات .

۲- دوره قبل از بلوغ : شکل گیری نواحی مختلف و گسترش مغازه ها .

۳- دوره بلوغ : پیدایش کارخانجات ، فقدان ناحیه مسکونی جهت اقامت طبقه اول .

۴- قبل از رشد کامل : وجود بخش مخصوصی برای سکونت طبقه اول .

۵- رشد کامل : اختصاص نواحی معینی جهت تجارت و صنعت و پیدایش چهار

1- Human Geography. Emrys Jones, Chatto, 1965

2- W. S. Thomson

نوع مسکن در بخشهای شهری از خانه‌های مجلل و گرانقیمت تا زاغه‌ها و آلونک‌های محقر و کثیف.

دوران تکامل شهرهای بیش از ۵۰/۰۰۰ نفری

- ۱- تأسیس کالج و گاهی دانشگاه، احداث منابع ذخیره آب دور از مراکز شهری جهت جمعیت اضافی و اتصال دهات مجاور بشهرها.
- ۲- انتشار روزنامه‌های روزانه و شبانه و توسعه وسایل نقلیه شهر.
- ۳- اعمار شهر، شهرداری مستقل از شهرها تشکیل میدهند.
- ۴- انواع و اقسام ساختمانها و آپارتمانهای استیجاری در بخشهای مختلف شهر بوجود میآید.
- ۵- پل‌های عظیم معمولی و رودخانه‌ای با توسعه ترافیک شهری ایجاد میگردد.
- ۶- اغلب دهات دورافتاده بشهر متصل میشوند و بیمارستانها و زندانهای بزرگ بوجود میآید و قوانین منطقه‌ای و ناحیه‌ای تدوین و اجرا میگردد.
- ۷- نواحی ویژه‌ای که اختصاص به شهرهای متروپلیتن دارد ظاهر شده و شورای ایالتی و کمیته اداره شهر، جانشین مؤسسات اولیه شهرها میشود.

۴- نقش شهر

مارسل اورسو^۲ در مجله (Geographic Review) ارگان انجمن جغرافیادانان

ایالات متحده نقش و وظیفه شهرها را بشرح زیر بیان میکند:

- ۱- نقش اداری شامل پایتختها و مراکز حکومتی و مالیاتی.
- ۲- نقش دفاعی شامل شهرهای قلعه‌ای، پادگانها و تأسیسات نیروی دریائی.
- ۳- نقش فرهنگی شامل شهرهای مذهبی، دانشگاهی، هنری و زیارتی.

۱- Metropolitan area حوزه شهری شامل يك شهر اصلی و مرکزی و شهرها و روستاهای اطراف آن است. در ایالات متحده آمریکا تقریباً ۲۱۲ متروپلیتن یافت میشود.

- ۴- نقش تولیدی شامل شهرهای کارخانه‌های صنعتی .
- ۵- نقش تفریحی شامل شهرهای توریستی و بهداشتی و تعطیلاتی .
- ۶- نقش ارتباطی که بسه عنوان زیر تقسیم مینماید :
- الف - نقش گردآوری شامل شهرهای معدنی ، ماهیگیری ، چوب‌بری .
- ب - نقش واگذاری شامل شهرهای بازاری و نظایر آن .
- ج - نقش توزیعی شامل شهرهای صادراتی، وارداتی، تدارکاتی .
- چانی هاریس^۱ پس از بررسی و مطالعه شاغلین بکار در ۹۸۴ شهر آمریکائی طبقه‌بندی زیر را که مورد قبول جغرافیدانان اروپای غربی نیز هست ارائه میدهد.
- ۱- شهرهای صنعتی و کارخانه‌ای : ۶۰٪ شاغلین بکار در کارخانه‌ها و صنایع جذب شوند .
- ۲- شهرهای چند نقشی : کارخانجات، عمده‌فروشی و خرده‌فروشی به ترتیب کمتر از ۶۰٪ و ۲۰٪ و ۵۰٪ شاغلین بکار را پذیرند .
- ۳- شهرهای عمده‌فروشی : عمده‌فروشی حداقل ۲۰٪ از شاغلین بکار در شهرها را جذب کند .
- ۴- شهرهای خرده‌فروشی : حداقل ۵۰٪ از کل شاغلین بکار در این گروه فعالیت داشته باشند .
- ۵- شهرهای حمل و نقل و مسافرتی : حداقل ۱۱٪ کارگران در حمل و نقل جذب شوند .
- چانسی^۲ شهرهای فیلادلفیا، پستبورگ، بافلو، دترویت و لاول را در ایالات متحده

1- Chauncy Harris. Geographic Review 1943

۲- چانسی هاریس جغرافیدان آمریکائی در ۳۱ ژانویه ۱۹۱۴ بدنیآ آمد و در دانشگاه شیکاگو و آکسفرد بتحصیل پرداخت در سال ۱۹۴۹ به استادی جغرافیا در دانشگاه شیکاگو برگزیده شد و در کنفره‌های بین‌المللی جغرافیائی در سالهای ۱۹۶۴-۱۹۵۶ به معاونت کنگره و در سال ۱۹۵۷ بریاست مجمع سالانه جغرافیدانان امریکا انتخاب گشت این دانشمند با آشنائی کامل بزبان روسی مطلع‌ترین جغرافیدان آمریکائی در مسائل جغرافیائی اتحاد جماهیر شوروی است .

جزو شهرهای صنعتی و کارخانه‌های میداند. چهار شهر از پنج شهر بزرگ ایالات متحده در ردیف شهرهای چند نقشی است و معروفترین این نوع شهرها در نواحی مختلف امریکا عبارتند از: نیویورک، بستن، بالتیمور در شرق و شیکاگو، میناپولیس، سن لوئیز، ایندیا ناپلیس در شمال بخش مرکزی و شهرهای هوستن، فورت ورت در تگزاس، اسپوکن، پورتلند، سکرامنتو، لوس آنجلس در غرب. نقش عمده‌فروشی را در شهرهای ریورساید^۱ و ناتچی^۲ میبایم ریورساید واقع در ایالت کالیفرنیا ۸۴۰۰۰ نفر جمعیت دارد و مرکز عمده‌فروشی مرکبات بویژه پرتقال بشمار میرود سالانه بافروش بیش از ۸۰ میلیون تومان، از نواحی مهم تولید، بسته‌بندی و فروش مرکبات در دنیا بحساب میآید روی این اصل مؤسسات تحقیقاتی دانشگاه کالیفرنیا نیز در زمینه مرکبات در همین شهر تأسیس یافته‌است. شهر وناتچی نیز با داشتن وسیع‌ترین باغات سیب بنام پایتخت سیب دنیا خوانده میشود و از این نظر نقش عمده‌فروشی دارد این شهر دارای ۱۷۰۰۰ نفر جمعیت است.

عده‌ای از جغرافیدانان، شهرهای خرده‌فروشی را با شهرهای عمده‌فروشی در یک گروه قرار میدهند ولی چانسی‌هاریس به طبقه‌بندی مستقل شهرهای خرده‌فروشی معتقد است این شهرها عموماً در ردیف شهرهای کوچک بوده و غالباً در مناطق صنعتی و بعلا خاصه بوجود میآیند در ایالات متحده یک دوم شهرهای خرده‌فروشی را در حاشیه شرق دشتهای بزرگ مشاهده میکنیم.

اینک برای مثال شیکاگو را بعنوان شهر چند نقشی انتخاب و مورد مطالعه قرار میدهم. شیکاگو دومین شهر امریکا، ابتدا بصورت یک محل کوچک بوسیله فرانسویان جهت تجارت پوست بوجود آمد در سال ۱۸۵۰ جمعیت شهر بزحمت به ۵۰۰۰ نفر میرسید ولی از سال ۱۸۵۲ که شیکاگو بوسیله راه آهن به نیویورک متصل گشت توسعه ورشد سریع خود را آغاز نمود هم‌اکنون جمعیت شهر شیکاگو $۳\frac{۲}{۴}$ میلیون نفر و جمعیت

حوزه متروپلیتن آن ۷ میلیون نفر است ۲۰٪ جمعیت شیکاگو سیاه پوست بوده و تعداد کثیری آلمانی، ایرلندی، مجارستانی و ایتالیائی نیز در بخشهای اختصاصی خود زندگی میکنند. این شهر مرکز وسیعترین خطوط آهن دنیا و از نظر حمل و نقل زمینی، دریائی و هوائی فعالترین شهر امریکای شمالی (بعد از نیویورک) بشمار میرود شیکاگو بزرگترین بازار گندم و ذرت و مهمترین بازار دام دنیا را بخود اختصاص داده است و باتأسیس ۱۲۰۰۰ کارخانه و مؤسسه از مراکز عمده تولیدات صنعتی مثل ماشینهای کشاورزی، لکوموتیوسازی، صنایع شیمیائی، رادیو و تلویزیون و صنایع غذائی بویژه بسته بندی گوشت، لباس دوزی و نشر کتاب و مجله بحساب میآید و از کانونهای معتبر آموزشی و تحقیقاتی و دانشگاهی ایالات متحده نیز محسوب میشود ضمناً بزرگترین محل عمده فروشی و خرده فروشی کشور بوده و برای ۴۰٪ از مسافرین راه آهن، ایستگاه نهائی بشمار میرود.

۳۲ شهر از شهرهای مطالعه شده چانسی، نقش حمل و نقل و مسافرتی داشته اند که از آن میان ۱۸ شهر جزو شهرهای ایستگاهی طبقه بندی شده است. در مقیاس جهانی از شهرهای مهم ایستگاهی دنیا، میتوان سوندن^۱ را نامبرد این شهر در سال ۱۸۶۱ کمتر از ۲۰۰۰ نفر جمعیت داشت ولی پس از عبور خط آهن غرب انگلستان ساکنین آن بسرعت زیاد شد هم اکنون ۷۰/۱۰۰۰ نفر جمعیت دارد و از ۲۱۰۰۰ نفر شاغلین بکار آن اکثریتشان در بخشهای مختلف راه آهن پذیرفته شده اند. شهر نووا لیسبوآ^۲ واقع در آنگولانیز سوندن قاره افریقا نامیده میشود زیرا علت وجودی شهر بستگی خاص باراه آهن این منطقه داشته است جمعیت نووا لیسبوآ در دهه گذشته دو برابر گشته و به ۷۰۰۰۰ نفر رسیده است و در تعمیرگاهها و کارگاههای راه آهن شهر بیش از ۱۰۰۰ نفر جذب شده اند. در تقسیم بندی چانسی هاریس، در ایالات متحده ۱۷ شهر در ردیف شهرهای دانشگاهی است که مهمترین آنها عبارتند از: آنارپور^۳ بلومینگتن. این جغرافیدان

شهرهای بوت^۱ و کانسویل^۲ را جزو شهرهای معدنی و شهر میامی را در ردیف شهرهای تفریحی و استراحتگاهی میدانند شهر میامی شناخته‌ترین مرکز تفریحی و تعطیلاتی در دنیاست جمعیت آن در سال ۱۹۲۰ در حدود ۳۰۰۰۰ نفر بوده ولی پس از گذشت چهل سال جمعیت آن، به ۲۹۲/۰۰۰ نفر رسیده است .

بعضی از جغرافیدانان فرانسوی به استقلال شهرهای ترانسپورتی معتقد نیستند و آنها را جزو شهرهای تجارتي مطالعه مینمایند در حالیکه دلایل قابل قبولی در این باره ارائه نمیدهند (در این زمینه باطرح سؤالاتی مقاله دیگری خواهیم داشت) شهرهای بزرگ دنیا در عصر ما هر نقشی داشته باشند در دو عامل زیر باهم مشترک اند .

۱- افزایش سطح درآمد با جمعیت شهر در رابطه است یعنی شهرهایی که جمعیت بیشتری دارند سطح درآمد ساکنین آن نیز زیادتر است .

۲- تعداد پرونده‌های جنائی با افزایش جمعیت شهر بسرعت بالا میرود مثلاً در سال ۱۳۴۵ تعداد پرونده‌های جنائی مربوط به تهران يك چهارم مجموع جرائم جنائی در تمام کشور بوده است (رورنامه اطلاعات) در حالیکه فقط يك دهم جمعیت کشور در این شهر زندگی میکنند. مشخصات ذکر شده را دو نمودار زیر که از شهرهای ایالات متحده تهیه شده بخوبی روشن میسازد .

رابطه بزه‌کاری و جنایت با جمعیت در هر ۱۰۰۰/۰۰۰ نفر

تخلف	بیش از ۲۵۰/۰۰۰ نفری	۵۰/۰۰۰ تا ۱۰۰/۰۰۰ نفری
قتل	۶/۱	۳/۸
قتل غیر عمد	۴/۵	۳/۱
تجاوز جنسی	۱۸/۴	۷/۲
دزدی	۱۲۴/۲	۳۱/۷
تهدید به ضرب	۱۲۶/۲	۷۱/۴
ارتکاب به جرایم شبانه	۵۴۶	۳۹۱

درآمد متوسط هر خانوار	جمعیت
۳۶۲۲ دلار	۱۵۰۰۰ - ۵۰۰۰ نفر
» ۴۳۱۵	۲۵۰۰۰ - ۵۰/۰۰۰ نفر
» ۵۱۱۵	۵۰/۰۰۰ - ۱۰۰/۰۰۰ نفر
» ۶۲۶۶	۲۵۰۰۰ - ۵۰۰/۰۰۰ نفر
» ۶۴۵۱	۵۰۰۰۰ - ۱/۰۰۰/۰۰۰ نفر
» ۶۷۰۹	بیش از ۱/۰۰۰/۰۰۰ نفر

از بررسی این نمودار نتیجه میگیریم که درآمد متوسط هر خانوار در شهرهای بیش از یک میلیون نفری در حدود ۱۰۰۰ دلار زیادتر از درآمد هر خانوار در شهرهای یکصد هزار نفری است و خانوارهایی که در شهرهای کمتر از پنجاه هزار نفری زندگی میکنند درآمدشان ۲۰۰۰ دلار کمتر از درآمد خانوارهایی است که در شهرهای کمتر از یک میلیون نفری اقامت دارند علل مهم این تفاوت درآمد را میتوان در اقتصاد صنعتی و کارخانه‌ای و بازرگانی و بخش خدمات شهرهای بزرگ جستجو کرد.

منابع این مقاله

- 1— Geography in the twentieth century, Griffith Taylor 1965
- 2— The Geographical Magazine. September 1967
- 3— The city. Max Weber. Collier books new york 1962
- 4— Longmans dictionary of geographg. Sir Dudley Stamp 1966
- 5— Reading in urban geosraphy. Harold M, Mayer 1956
- 6— Human geography. Emrys Jones, chatto. 1965
- 7— The encyclopedia Americana 1963
- 8— North America. F. S. Hudson Macdonald. London 1964